

ŠKOLSKÉ ZÁKONY V SOUVISLOSTI S POSTUPNÝM RUŠENÍM KONKORDÁTU Z ROKU 1855

Jitka Jonová

Resumé

Konkordát mezi Svatým stolcem a Rakouskem z roku 1855 zaručoval katolické církvi výsadní postavení v oblasti školství (dozor nad školami i učebními knihami). Po roce 1866 byly postupně vydávány školské zákony, které porušovaly práva zaručená konkordátem. To vyvrcholilo tzv. Hasnerovým zákonem z roku 1869. Samotný konkordát byl ze strany Rakouska vypovězen v roce 1870.

Klíčová slova

Katolická církev, školství, konkordát.

Educational Laws in Relation to the Gradual Abolishment of Concordat from Year 1855

Abstract

The Concordat between The Holy See and Austria from the year 1855 guaranteed a privileged position to the Catholic Church in the sphere of education (supervision over schools and schoolbooks). After 1866 some laws concerning school were gradually passed, which infringed the rights guaranteed by the Concordat. It culminated with the so called Hasner Law from 1869. The Concordat itself was abolished by Austria in 1870.

Key words

Catholic Church, Concordat, education.

Úvod

Po dlouhých jednáních byl v roce 1855 podepsán konkordát mezi Apoštolským stolicem a Rakouskem. Tento konkordát upravoval vztah mezi katolickou církví a státem v Rakousku. Biskupům zajišťoval svobodné a plné vykonávání jurisdikce v jejich diecézích, pravomoci v oblasti manželského práva apod. Naproti těmto ziskům pro církev dostalo se konkordátem značného vlivu i císaři, a to právem jmenovat biskupy. Toto právo se propůjčilo dynastii jako výsada (ex privilegio).¹ Velmi silně se konkordát dotkl také otázky škol a vyučování náboženství na školách, a to zvláště v těchto kánonech:²

čl. 5. *Veškeré vyučování mládeže katolické ve školách veřejných i soukromých bude se srovnávat s učením katolického náboženství; biskupové pak budou z povinnosti vlastního svého úřadu pastýřského řídití náboženské výchování mládeže ve všech ústavěch veřejných i soukromých a pilně toho dbáti, aby v žádném učebním předmětě nebylo ničeho, co by katolickému náboženství nebo počestnosti mravů se protivilo.*

čl. 6. *Nikdo nebude přednáseti sv. bohosloví, katechetiku nebo náboženství na nějakém ústavě veřejném nebo soukromém, leč obdrží-li posláni a zplnomocnění od biskupa diecésního, který je odvolati může, když by to za vhodné uznával. Veřejní profesoři theologie a učitelé katechetiky budou jmenováni z těch, o jejichž víře, vědomostech a zbožnosti se biskup vyslovil a jimž jest hotov dáti posláni a plnomocenství k úřadu učitelskému. Když však biskup od některých profesorů theologické fakulty vyučovati dává alumny svého semináře v theologii, stanou se takovými professoři jenom mužové, které uzná biskup nad jiné schopnějšími ke zmíněnému úřadu. Pro zkoušky těch, kteří důstojnosti doktora bohosloví nebo církevního práva dosáhnout chtějí, ustanoví diecésní biskup polovici zkoušejících z doktorů bohosloví nebo sv. kánonů.*

čl. 7. *Při všech pro katolickou mládež určených gymnasiích a středních školách vůbec budou jenom katolíci professoři neb učitelé jmenováni, a veškeré vyučování*

¹ K otázce konkordátu srov. Kryšřtůfek, František Xaver, *Dějiny církve katolické ve státech Rakousko-Uherských s obzvláštním zřetelem k Zemím koruny české*. Díl II. V. Kotrba, Praha 1899, s. 146–217. Neumann, Augustin, *Příručka českých dějin církevních pro katolické bohoslovce a kněze*. Vydala „Bosna“, kuř. spolek bohoslovců, Olomouc 1939 /strojopis/, s. 387–404. Zlámal, Bohumil, *Příručka českých církevních dějin. IX. Doba probuzeneckého katolicismu. I. část*. Cyrilometodějská bohoslovecká fakulta v Praze, pobočka v Olomouci, Olomouc 1970 /strojopis/, s. 19–32.

² Znění dle: Kryšřtůfek, *Dějiny církve katolické ve státech Rakousko-Uherských s obzvláštním zřetelem k Zemím Koruny České*. Díl II., s. 165–167.

bude dle povahy toho kterého předmětu tak uspořádáno, aby zákon života křesťanského do srdce vštěpovalo. Kterých učebných knih pro náboženské vyučování užívati jest, ustanoví na základě společné porady biskupové. V příčině ustanovování učitelů při veřejných gymnasiích a středních školách zůstanou v platnosti předpisy dosavadní ku prospěchu té věci vydané.

čl. 8. Všichni učitelé škol národních pro katolíky určených podrobeni budou církevnímu dozoru. Vrchní školdozorce diecéšní jmenovati bude Jeho Veličenstvo z mužů, které biskup navrhne. V případech, kde v těchto školách o náboženské vyučování dostatečně postaráno není, může biskup ustanoviti duchovního, který by žákům katechismus vykládal. Kdo za učitele ustanoven býti má, musí býti u víře a mravech bez poskvrny. Ze svého místa bude odstraněn, kdo by od pravé dráhy se uchýlil.

čl. 9. Arcibiskupové, biskupové a všichni ordináři budou zcela svobodně svou vlastní moc v tom vykonávati, aby knihy náboženství a počestnosti mravů škodlivé pokutami církevními stihali a věřící lid od jejich čtení odvracovali. Ale též vláda velikým vhodným opatřením zamezí, aby takové knihy v císařství nebyly rozšiřovány.

Biskupům byl tedy svěřen vrchní dozor nad vyučováním, a to nejen náboženství, ve školách. Poněvadž však se nesmělo ani v jiných předmětech učit nic, co by odporovalo víře a dobrým mravům, znamenalo to, že rakouská škola se konkordátem stala školou náboženskou – konfesijní. Samozřejmě takto rozsáhlé pravomoci budily nevoli, zvláště mezi liberálně smýšlejícím učitelstvem.

Postupné porušování konkordátu v oblasti školství

Po prohrané válce s Pruskem roku 1866 a pádu ministerstva Belcrediova se dostali k vládě liberálové. Roku 1867 povolal prozatímní ministr kultu Hye profesora Jana Fridricha Schulteho z Prahy, aby vypracoval návrhy na změnu některých konkordátních článků. O těchto návrzích změn pak jednal v Římě společně s velvyslancem, svobodným pánem Hübnerem. Mezitím však vymohl říšský kancléř hrabě Beust na císaři svolení k jednání v říšské radě o návrzích pražského profesora Herbsta (pozdější ministr spravedlnosti), které předložil říšské radě 13. června 1867. Tyto návrhy odstraňovaly dva důležité články konkordátu o občanské platnosti církevního manželství a podstatněm vlivu církve na školství. Tím se vyrovnávaly také interkonfesijní poměry. 10. července 1867 podal dokonce poslanec Mühlfeld návrh, aby byl konkordát zrušen a nahrazen obširným náboženským zákonem. Následujícího dne podal Herbst několik návrhů včetně školského zákona, který by školu vymanil z područí církve. Rakouští biskupové se proti navrhovaným předlohám ohradili dopisem z 28. září 1867,

adresovali jej císaři. Císař na něj odpověděl v tvrdém tónu a odvolával se při tom své povinnosti jakožto ústavního panovníka.³ Začalo se tedy postupně jednat o školském zákoně, který by školu, kromě vyučování náboženství, zbavil vlivu církve.⁴

V tzv. Základním státním zákoně z 21. prosince 1867 byla zaručena plná svoboda víry a svědomí (čl. 14) a škol se dotýkal čl. 17 a 18.⁵

čl. 17. *Věda a učení jest svobodno. Vyučovací a vychovávací ústavy zakládati a při nich vyučovati jest oprávněn každý státní občan, který se zákonným způsobem svou schopností k tomu vykáže. Domácí vyučování nepodléhá žádnému takovému omezení. O vyučování v náboženství ve školách pečuje církev nebo náboženská společnost, které to přísluší. Státu náleží nad veškerým vyučováním a vychováváním právo nejvyššího řízení a dozoru.*

čl. 18. *Každému jest volno voliti si své povolání a pro ně se vzdělati, jak a kde chce.*

Zákon z 25. května 1868 „O poměru školy k církvi“ pokračoval ve stejném duchu:

§ 1. *Nejvyšší řízení a dozor nad veškerým vyučováním a vychováváním náleží státu a vykonává se orgány zákonně k tomu povolanými.*

§ 2. *Bez újmy tohoto práva dozoru přenechává se péče, řízení a přímý dozor nad vyučováním náboženství a jeho výkony pro různé vyznavače v národních a středních školách příslušné církvi nebo náboženské společnosti. Vyučování v ostatních předmětech ve školách nezávisí na vlivu nějaké církve nebo náboženské společnosti.*

Státní školy měly být přístupny bez rozdílu vyznání (§ 3.). Každá církev nebo náboženská společnost směla svobodně zakládat ze svých prostředků školy, ale pokud chtěla, aby měly právo veřejnosti, musela se podrobit příslušným státním zákonům (§ 4.). Učitelská místa měla být přístupna všem stejně, pouze u učitelů náboženství bylo třeba schválení příslušnou církevní autoritou (§ 6.).

Dále byl církvi omezen dozor nad učebnicemi:

§ 7. *Učební knihy pro národní a střední školy, jakož i vzdělávací ústavy učitelské potřebují jenom schválení orgánů, které tímto zákonem k řízení a dozoru*

³ Srov. Kryštůfek, František Xaver, *Všeobecný církevní dějepis*. Díl třetí. Nový věk. Praha 1892, s. 832–834. Neumann, cit. d., s. 393–4.

⁴ Srov. Kryštůfek, *Všeobecný církevní dějepis*, s. 833–834. Kryštůfek, *Dějiny církve katolické*, s. 351–356. Neumann, cit. d., s. 394–6.

⁵ Srov. Kryštůfek, *Dějiny církve katolické*, s. 360–361

nad vyučováním povolány jsou. Knihy náboženství mohou toto schválení jenom tenkrát dostati, když od příslušné konfessionální vrchnosti budou za přípustitelné prohlášeny. Nejvyšší řízení a dozor nad vyučováním a vychováváním příslušel tedy ministerstvu vyučování.⁶

Pius IX. se ohradil v allokuci z 22. června 1868 proti porušení konkordátu a prohlásil ona ustanovení zákonů a tak zvaných státních základních zákonů za neplatná a nezávazná, pokud se učení a právům katolické církve protíví. Společný pastýřský list a instrukce českých biskupů z 24. června 1868 byly zabaveny a civilními soudy byl prohlášen jejich obsah za zločin rušení veřejného pokoje.⁷

14. května 1869 byl vydán říšský školský zákon, tzv. Hasnerův, o vyučování v národních školách. Dle tohoto zákona bylo úkolem národní školy děti *mravně-nábožensky vychovati* (§ 1.). Veřejná škola byla přístupna mládeži bez rozdílu vyznání (§ 2.). Náboženství zůstalo jako předmět vyučování (§ 3.), které obstarávají příslušní pověření duchovní, učitelé náboženství apod., ti mají zachovávat školské zákony *v mezích nařízení školních úřadů. Nařízení církevních úřadů o vyučování náboženském a náboženských cvičeních jest správci školy skrze okresní školní dozor ohlásiti. Nařízením, která nelze srovnati se všeobecným školním řádem, odepře se prohlášení* (§ 5.). Stejně tak učitelské úřady a služba při veřejné škole měly být přístupny bez rozdílu vyznání (§ 32. a 48.).⁸ Tato nařízení byla vnímána jako přímo porušující povinnosti vyplývající z konkordátu. Církvi byl odňat dozor nad školstvím a musela se podříditi civilním zákonům. Hasnerův zákon školství de facto sekularizoval.⁹

Prohlášení I. vatikánského koncilu o neomylnosti úřadu římského velekněze (*De Romani Pontificis infallibili magisterio*)¹⁰ využil Beust k formálnímu zrušení konkordátu. Ministr kultu Stremayr předložil 25. července 1870 tento problém císaři a svolil k tomu, aby Beust depeší z 30. července 1870 v Římě vyjádřil, že císařská vláda pokládá konkordát za zrušený. Jako důvod se uvádělo, že papež jakožto jedna ze smluvních stran se prohlášením své neomylnosti

⁶ Srov. Kryštůfek, *Dějiny církve katolické*, s. 363–364.

⁷ Srov. Kryštůfek, *Všeobecný církevní dějepis*, s. 833–4. Kryštůfek, *Dějiny církve katolické*, s. 351–356. Neumann, cit. d., s. 394–6.

⁸ Srov. Kryštůfek, *Dějiny církve katolické*, s. 369–370.

⁹ Srov. tamtéž, s. 397–417.

¹⁰ Dogmatická konstituce Pastor Aeternus. Srov. Dokumenty Prvního vatikánského koncilu. Pracovní překlad. Krystal, Praha 2006.

změnil.¹¹ Konkordát byl již tak porušovaný, že Rakousko využilo prohlášení I. Vatikánského koncilu jako záminku, aby se mohlo svých závazků vyplývajících z konkordátu zbavit.

Biskupové prohlásili také ve svém pamětním spise z 20. března 1874, že konkordát za zrušený nepokládají a že požadavkům předlohy zákona „o vnějších právních poměrech katolické církve“ se podrobí, jen pokud se s konkordátem shodují. Toto usnesení bylo oznámeno papeži, který je 29. dubna schválil.¹²

Závěr

Konkordát z roku 1855 byl porušován záhy po svém uzavření. Proto není divu, že ani v oblasti školství se jeho ustanovení příliš dlouho nedodržovala. Zrušení konkordátu v roce 1870 bylo faktickým potvrzením nastalé situace. Státní moc sice přestala uznávat konkordát, i když Svatý stolec a biskupové ho za zrušený nepovažovali. ani sami biskupové si nedokázali uvědomit, že toto postupné oddělování „trůnu a oltáře“ je pro katolickou církev ve svém důsledku pozitivní a prohlášená náboženská svoboda a odňatý vrchní dozor nad školstvím ji nijak neomezuje. Na druhou stranu demokratizace školství šla často ruku v ruce s antiklerikalismem. Tito antiklerikálové měli představu, že duchovní učící na veřejných školách vštěpují mladým lidem nepřijatelné myšlenky. Tato situace neplatila jen v habsburské monarchii, ale také jinde v Evropě, kde byla církev vytlačována ze školství.¹³ Až do zániku habsburské monarchie však nikdy nebylo vyučování náboženství úplně zrušeno a na většinu škol bylo dostupné.

¹¹ Srov. Kryštůfek, *Všeobecný církevní dějepis*, s. 835. Neumann, cit. d., s. 403–4.

¹² Srov. Kryštůfek, *Všeobecný církevní dějepis*, s. 836–7. Neumann, cit. d., s. 401–2.

¹³ Např. ve Francii se katolické univerzity ani nesměly nazývat univerzitami a byla zde zrušena náboženská výuka na školách apod. Srov. McLeod, Hugh, *Sekularizace v západní Evropě* (1848–1914), CDK, Brno 2008, s. 74–75.

Literatura

- Dokumenty Prvního vatikánského koncilu. Pracovní překlad.* Praha : Krystal, 2006.
- KRYŠTŮFEK, F. X. *Dějiny církve katolické ve státech Rakousko-Uherských s obzvláštním zřetelem k Zemím koruny české.* Díl II. Praha : V. Kotrba, 1899.
- KRYŠTŮFEK, F. X. *Všeobecný církevní dějepis. Díl třetí. Nový věk.* Praha, 1892.
- McLEOD, H. *Sekularizace v Západní Evropě (1848–1914)*, Brno : CDK, 2008.
- NEUMANN, A. *Příručka českých dějin církevních pro katolické bohoslovce a kněze.* Vydala „Bosna“, kuř. spolek bohoslovců, Olomouc 1939 (strojopis).
- ZLÁMAL, B. *Příručka českých církevních dějin. IX. Doba probuzeneckého katolicismu. I. část.* Cyrilometodějská bohoslovecká fakulta v Praze, pobočka v Olomouci, Olomouc, 1970 (strojopis).

Kontaktní adresa:

ThLic. PhDr. Jitka Jonová

Katedra církevních dějin a dějin křesťanského umění

Cyrilometodějská teologická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Univerzitní 22

771 11 Olomouc

tel.: + 420 585 637 143

e-mail: jitka.jonova@upol.cz